

Gábor Zoltán

Keserű emlékek

Részlet a festőművész önéletírásából

Ádám unokámnak

„Ahol mások élnek, szeretnek,
Én eljöttem ide betegnek,
Csókot temetni, álmot dobni,
Nyugodt partokon nem nyugodni.”
(Ady Endre)

Mielőtt elkezdem e nem dőre elmondásomat, ki kell hangsúlyoznom, hogy barátaim őszinte szorgalmazása nélkül nem lett volna Gábor Zoltán az, aki ma vagyok. Szűnyog Sándor költő-újságíró, dr. Bence Lajos költő és irodalomtörténész, szerkesztő, dr. Zágorec-Csuka Judit költő, irodalomtörténész és dr. Horváth László tudományos kutató: ők voltak azok, akik az utóbbi évtizedekben segítettek a művészet orbitális pályáján megmaradnom, sőt, új lehetőségekhez jutnom, és ezt nagyon köszönöm nekik.

Tehát elkezdem:

1992. május havában egy társas képzőművészeti kiállításon vettem részt Triesztben. A kiállítást II. János Pál pápa tiszteletére szervezték UNA MOSTRA PER LA PACE címmel a Stazione Marittima di Trieste - Sala Illiriában. Két olajképpel szerepeltem, a *Notturmo* és *Madár* című képeimmel.

A *Madár* című képen az előtérben ipari szemcsés anyag tornyosul piramisszerűen a magasba. Lapátos daru karja merevedik átlósan a kép jobb sarka felé. A felület bal oldalán két vastartály helyezkedett el merőlegesen, ellenszenves súlyával. A háttérben börtönhöz hasonló ügyintézési épület uralkodik a vörös égbolton. Alul jobbra meglapul az élet maradványa – egy elszáradt fa, és mint egy hullának a karja, kihúlt ujjával ágaskodik az ég felé. Mellette egy oszlopon, a vasbeton fagyasztó gorombaságának karjaiba zártan, ijedten remeg egy kis sármány. Ember nincs sehol.

Jelen voltam a megnyitón. Conestabo Piero festőművész barátom vendége lévén boldognak és otthonosan éreztem magamat. Ő nemcsak tehetséges festő, hanem egy nagyon rendes ember és melegszívű barát is. Kedves hitvese beszél a szlovén nyelvet, s így nem volt semmi nyelvi akadály. A társalgásunk zökkenőmentesen folyt. Ott tartózkodásom első estéjén bemutatott engem egy fiatal, Florenza nevű, művészetet szerető hölgynek. Estéjként együtt üldögéltünk egy triezsti kávézó teraszán. A teraszt körben ecetfák és tuják díszítették. Nagyon kellemes esték voltak. Langyos szellő simogatta arcunkat, az Adriáról sós illat érkezett. A kávé szürcsölgetve mindenről beszélgettünk. A politikáról nem. A politikusok egy fondor rasszhoz tartozó valakik. Elveszítették a frigiditást tartalmát. Kufár jellemük akadályozza, hogy lelkiismeret-furdalást érezzenek. Nagy, zengzetes szólalmok vannak, de demokrácia, kommunizmus, szocializmus és még sok más „izmus”, az nincs, csak egy cél létezik: a pénz, Machiavelli „tanaival” alátámasztva.

Én hallgatag természetű ember vagyok, de nem mulya, és nem botor. Ezek az esték mintha valaki, vagy valami megigézett volna. A nyelvem béklyója elszakadt, és a szavak áradása kitört. Nem ismertem magamra. E mákonyos állapotom még ma is talány maradt. A nagyon rokonszenves és csodaszép Florenza bájos szemei csillogtak, és ez csak ingerelte pajzán gondolataimat. Bársonyos hangjával arra buzdított, hogy írjam le mindazt, amit hallott. Tudta, hogy néhány könyv is kikerült a kezem alól. Véleménye szerint az a világkép, amit a képeim tartalmáról meséltem, megdöbentő, s az egész életem során lezajlott események is izgalmasnak tünnek neki. Hálásan néztem a szép arcát. Meleg tekintetünk találkozott.

Ezeknek az estéknek eredményeként elhatároztam, hogy szót fogadok neki, és megírom keserves életem azon szegmentumait, amelyeknek, szerény megítélésem szerint, fontosabb szerepet szánt a véletlen. Úgy szeretném leírni életem folyását, hogy az elmondásom rövid, velős és lassú legyen, mint ahogyan a Duna hömpölyög méltóságteljesen Dévénytől, hazámon át, egészen a Vaskapuig.

Nagyon-nagyon sokszor úgy érzem, mint akit itt felejtettek, mint aki kipottyant az élet poggyászából. Kevés megértésre találva élem szürke mindennapjaimat. Még ma is, nyolcvanhat év elmúltával és mindig egyedül, mint egy sziget a nagy, mogorva tenger közepén. Néha-néha ugyan kizöldell a sziget, bugásan kivirágzik, de utána lekonyulnak, elszáradnak fái, bokrainak a levelei – és mégis konokul hiszem: vagyok. Édesanyám nyelvét ritkán hallom, csak a tévén, rádióban vagy távbeszélőn, de gondolatfuttatásom mindig-mindig szittyá maradt.

Tehát, 1922. március 31-én, késő délután hat óra húsz perckor jöttem a világra, mint tetszhalott. Alsólendván, a Kanizsai út 29. számú ház udvari lakásában történt, e kisváros nyárspolgári körében. Szüleim is egyszerű emberek voltak. A bábaasszony, Vehoffsics néni hosszantartó és lelkiismeretes fáradozása után feléledtem. Nagyon satnya koraszülött voltam – mesélte az édesanyám. Magyar nyelven beszélünk odahaza, de hogy mi a nemzeti öntudat, azt sokáig nem tudtam. Alsólendva vegyes nemzetiségű terület. A tanító néni az első osztályban, az első órán megkérdezte tőlünk, gyerekektől: „Te mi vagy?“, mire ki-ki azt felelte, hogy „magyar“, vagy azt, hogy „szlovén“, én pedig kijelentettem: kisleány vagyok. Erre a tanító néni mérgesen azt mondta nekem, „te hülye“, pedig nem voltam ostoba, csak kisleány, és nem kisleány akartam lenni.

Talán hat éves lehettem, anyámmal Budapesten vendégeskedtünk. Laci nagybácsimmal jártuk a várost, mindenre kíváncsi voltam és nagyon csintalan. Megnéztük Feszty Árpád *A magyarok bejövetele* című körképét, amely olyan mély hatást gyakorolt rám, hogy menten elhatároztam: majd én is ezt a mesterséget választom, festő leszek. Azóta is ezt próbálom cselekedni.

Habár a nemzeti öntudat nem volt a legfontosabb a nevelésben, a szüleim mégis magyarok voltak. Anyám elmondása szerint ő az Árpád nevet szánta adni elsőszülött fiának, az apám pedig a Zoltán nevet választotta. Édesapám házasságon kívüli, azaz „törvénytelen“ gyerek volt. A bántornyai primitív környezetben nagyon sokszor alacsonyabb rendű személynek tekintették és lefattyúzták. Az első világháborúban bajtársa, egy Zoltán nevű tanító emberibb viselkedése barátságot szült. Sajnos, rövid idejű volt e barátság, mert a lövészárkokban, ahol együtt védték a monarchiát, a barátja mellette esett el. Az ő tiszteletére lettem én Zoltán.

Már említettem, hogy ami a nemzeti öntudatot illeti, azt nem tartották legfontosabbnak a nevelésben, de emlékszem a szüleim beszélgetéseire, amelyeknek tartalmából arra következtethetők, hogy erősen magyar érzelműek voltak. Sokszor az apám, de az édesanyám is, ellenszenvüket fejezték ki a szlovénokkal szemben, mindig rokonszenvesebbek voltak az őslakó „vendek“, akiket az idejötték „szlovénoknak“ kereszteltek. Az apám nagyon felháborodott, amikor egy „rostás“ azt okoskodta, hogy a Zoltán név szlovénul Zelenik. Az apám nem csapta pofon, mert nem volt goromba természetű, de nagyon dühösen horkant fel rá: „Az én fiam Zoltán és az is marad.“ Hát még mindig az vagyok.

Juliska nagynéném Budapesten járt látogatóban Laci bácsikámnál, és hozott nekem egy háromkerékű gyerekbiciklit. E kis bicikli kormányára egy szélrózsa volt szerelve, három sáv kaucsukból. Egy délutáni séta alkalmával, Juliska nénémrel nagyon boldogan és büszkén bicikliztem a járdán. A katolikus templom előtt voltunk, amikor leállított bennünket egy csendőr – úgy emlékszem, hogy Kramzsár volt a neve. Durva hangon követelte, hogy a szélrózsáról legalább az egyik sávot el kell távolítanunk. Az egyik sáv piros volt, a másik fehér és a harmadik zöld.

Ezek a kis banális történések ébresztgették bennem a másság érzetét, lassan érlelődött nemzeti öntudatom, hovatartozásom.

Gyerekkorom a szülővárosomban nagyon emlékeztet a Federico Fellini *Amarcord* című filmjében szereplő nebulók csínyjeire. Hinni tudjuk azt, hogy az emberek mindenütt egyformák: ármánykodva vartynognak, vagy pátyolgatva vigasztalják az elbukottat, de mindig nyegle, mazna jellemmel, akár Riminiben vagy Alsólendván.

Alsólendvának nem volt piros sapkás Gradiskája, de voltak nekünk is pajzán, incselkedő delnőink, akik nem nagyon törődtek csalárd szomszédaikkal. Volt nekünk egy „csontosunk“ is. E szurdok oldalaiból ki-kikandikáló embercsontok nem riasztottak el bennünket. Csiperkegombát szoktunk szedni a város alatti semlyén. Tyúkokat is loptunk, és nyáron megsütöttük a berekben. Labdarúgással próbálkoztunk, de titokban, mert féltünk, hogy meglát bennünket egy Farazin nevű zsémbes tanár, aki mindig kémkedett. A „focizást“ megtiltotta az iskola, hogy miért, azt még ma sem tudom. Van nekünk szőlőhegyünk, az Alpok domborzattá szelődülő Muravidéke délre eső részének gyöngyszeme. Van mondavilágunk is az „aranycsikórol“, meg arról is, hogy a „hidegkút“ vízből Attila is ivott.

Sátrakat szoktunk fenni a Tilos bokraiban, sokszor fogtunk tengelicéket és eladtuk őket. Nagyon jól emlékszem a „parasztszálámira“ (braunschweiger) és a Göncz Gábor – pék bácsi – ropogós zsemleire. Ilyen ízletes, ropogós zsemle, azóta sem ettem se Olaszországban, se Ausztriában, se Angliában – sehol.

E varázslatos gyerekkor eltűnt az emlékezet homályában, és sihederré serdülő koromban a zágrábi Iparművészeti Iskolán rajtoltam. Fogalmam sem volt arról, hogy milyen tömkeleg lesz az életutam. A magyar *Ady Endre Kultúrkör* adott ebédet-vacsorát ingyen, tehát azt mondhatom, hogy a kultúrkör, azaz a Dudi (Dr. Dudás) jóvoltából élhettem Zágrábban, mert a szüleim szegény emberek voltak. Egy kocsmában edénymosással, vévétisztítással kellett pénzt keresnem. A festékeket az üzletekben akkor is meg kellett fizetni, meg a bérszoba árát is. Egy orvostanhallgatóval, meg egy állatorvostanhallgatóval – hárman béreltünk egy szobát a Tkálcsiceva utcában. Nem villamossal, gyalog jártam.

A zágrábi Iparművészeti Iskola kezdő tanulója voltam, amikor Blanka húgom meghalt tizenkét éves korában. Négy éves volt, amikor szívbeteget lett. Szívbillentyű gyulladást állapított meg dr. Maerhoffer kardiológus, és rögvést közölte szüleimmel a lesújtó diagnózist, hogy ezen segíteni nem lehet. A megrázkódtatás még ma sem múlt el. Ez volt az első találkozásom a halállal. Elkezdődött formálódni pesszimiztikus világszemléletem. Vljaj Lajos, családunk barátja,

a húgom temetése után a *Sírásó* című versével kondoleált.

Amikor kitört a háború, hazautaztam a szüleimhez. Azon év őszén fölutaztam Budapestre, ahol két nagybácsim is élt. Eleinte Csepelen laktam, de később, amikor a magyar állam ösztöndíjasa lettem, Budapestre költöztem, a Múzeum utcai konviktusba. A tanév ősszel kezdődött, és én az egész nyarat kihasználva, Gallé Tibor rajziskolájába jártam. A tandíjat Rezső nagybácsim fizette, de ősszel beiratkoztam a budapesti Iparművészeti Iskolába, és folytattam a tanulmányaimat. Nagyon izgalmas volt élni a fővárosban. Ismét megnéztem a Városligetben Feszty Árpád körképét.

Az édesanyám jól megtanította a magyar helyesírást, úgy hogy a budapesti irodalomtanárom megdicsért. A hittanárom ellenben nem szokott megdicsérni. Az osztálytársaim között akadt egy pár tuloktermészetű egyén is. Volt nekem egy trencskó kabátom. A kabátokat az osztály előtti folyosón szoktuk hagyni. Egy nap a tanóra végén hazakészülődünk, és megrökönyödve láttam, hogy az én új trencskó kabátom hátán olajfestékkel írt, fenyegetésnek is tekinthető felirat volt: „zsidóbarát.” Hogy ki művelte ezt, soha nem tudtam meg, nem is érdekelt. Volt az osztályban egy Gecsei nevű srác, akit a „faji tisztaság” elve elbódított. Az én jó barátaim körében voltak románok, szlovákok, zsidók. Ez volt a bűnöm.

A konviktusban ismertem meg Erdey Sándort – a Sanyit, meg B. Szabó Györgyöt – a Gyurkát. Itt szerveztünk Adyestéket, ahol megismertem egy másik zsenit is – Faludy György átköltésében, François Villon-t –, aki büszkén vallotta magát franciának:

„Francia vagyok Páris városából,
mely lábam alatt a piszkos mélybe vész,
s most méterhosszan lógok egy nyárfaágról,
s nyakamon érzem, hogy seggem mily nehéz.”

Jelen voltunk majdnem minden jelentősebb kiállítás megnyitóján. Látogattuk a képcsarnokokat, színházba és koncertekre is gyakran jártunk. Sokszor hallgattuk Veres Péter előadásait. A budapesti életem szép volt. Minden héten egy koncertsarnok részére plakátokat festettem, s így egy kis zsebpénzre tettem szert. Többször találkoztam Csuka Zoltánnal, aki rokonszenvet tanúsított irántam. A budapesti tartózkodásom ideje alatt anyagilag is támogatott, ugyanúgy, mint Sinkó Ervin Zágrádban, a háború után. Emlékszem, Sinkóéknál, egy ebéd utáni beszélgetésünkre. Azt ajánlottam Sinkó Ervinnek, hogy az *Elemér főhadnagy* című novellája tartalmának az alapján írjon egy forgatókönyvet a filmipar részére, mert ez nagyon jó produkciót sejtett. Később mesélte, hogy az ötletem tetszett Miroslav Krležának, a horvátok nagy irodalmár nemtőjének. Sajnos, a terv nem valósult meg. Talán Sinkó elfoglaltsága miatt nem futotta az idejéből, tudniillik az újdíeki egyetem hungarológia tanszékén a magyar irodalmat tanította. Az első előadásai megjelentek könyv formájában is. Olvastam és nem voltam elragadtatva, mert erősen, kihangsúlyozottan politikai mellékízűnek tűnt nekem.

Egy nagyon cudar élményre nem szeretek visszagondolni. Lanyha májusi szellő alig észlelhetően rezegtette a fák vékonyabb ágait. A telihold megvilágította a kapualjakat, ahol szorongó párok inogtak. Bolyongtam a mellékutcákon, és arra lettem figyelmes, hogy egy idősebb, kövérkés néember dührohámot kapott, és egy tagbaszakadt alaknak – talán a makrója volt, s neki „dógozott” – azt ordította, hogy „Ez a pasi megkapta, amit kívánt, és most nem akar fizetni”. Úgy tűnt, hogy verekedés lesz a vége az esetnek, ezért nagyon gyorsan eltávoztam. Megfogadtam, hogy soha többé nem sétálok gyanús helyeken. Ezt a fogadalmamat becsületesen betartottam mindeddig.

Megismerkedtem egy nagyon csinos, fiatal színésznővel, és mint egy hülye, olyan szerelmes lettem. A Gyurka sok csúnyát mesélt róla, mert ismerte a korábbi életét. Szomorúan, nagyon szomorúan szakítottam vele, és elég gyorsan elfelejtettem a „mátkaságomat”, meg azokat az édes perceket is, amelyeket együtt éltünk át. Egy kicsit megnyugtató az, amit Salvador Dali jelentett ki a Melina Mercourival folytatott viszonya kapcsán: „A szerelem a legradikálisabb eszköz ahhoz, hogy az ember idióta legyen.”

Én nem vagyok kurafi, de az a férfi, aki nem szereti a nőket, az hazudik vagy impotens, vagy meleg. Mindig szerettem a szép lányokat, ma is szeretem őket. Villon is így énekelt D'Aussigny Yssabeaunak: „s belém csorgattad édes nyáladat”.

Az első légitámadást is Budapesten, a Múzeum utcai „Gömbös Gyula” konviktus pincéjében éltem át. Rövid idejű volt az oroszok első bombázása, de nagyon féltünk. Egy reggel arról értesültünk, hogy a németek meggyilkolták Bajcsy-Zsilinszky Endrét, a nagy demokratát. Rövidesen hazautaztam Alsólendvára, ahol bevártam az orosz hordák bejövetelét. A háború alatt, a Horthy-korszakban, egész rendszeren lehetett élni, de amikor a nácik segítségével Szálasi átvette a hatalmat, és hozzá csődült az akkori társadalom szennye, elkezdődött a kálvária, de az orosz latrok tetőzték be szenvedéseinket. Nagyon jó barátomat és volt osztálytársamat, a Bandit, a Fritz Bandit az oroszok megölték, és nagyon sok nőt megbecstelenítettek. Súlyos csapást jelentett számomra a szörnyű kiábrándulás, mert fiatal koromban elhittem azt a jól tálalt kommunista maszlagot, mesét az igazságról és jólétről. Churchillnek igaza volt, amikor azt mondta, hogy a kommunizmust kommunizmussal kell gyógyítani. Sokat gondolkodtam arról, vajon miért hatalmaskodik el valami ősi állati ösztön az emberben? Tudjuk, hogy a fény gyorsasága háromszázezer kilométer másodpercenként, és azt, hogy a kozmosz mérhetetlen és mi egy porszemnél kisebb valami vagyunk. Minek mindez, amit csinálunk, és mi az értel-

me, hogy létezzünk, kik vagyunk, honnan jövünk és hova megyünk? A názáreti Jézust a világtörténelem legnagyobb, egyedülálló személyének tartom, de a tanait, amelyek bővöletesen nemesek, elkorcsosították felekezeteknek nevezett csoportosulások. A puritán evangélikus hitvallásúak az Amerikai Egyesült Államokban megszervezték a Ku-Klux-Klant, amelynek tagjai embertelenül üldözik a „színesbőrűeket”, különösen a négereket. Az ír szigeten még ma is rettenetes terrort gyakorolnak, egymás gyilkolva, a szemben álló felekezetek, de a római katolikusok inkvizíciójának a máglyafüstje „még talán ma is szállingózik Európa fölött”. Ezért konfesszió nélküli akartam lenni és kiléptem az alsólendvai evangélikus hitközösségből, amit, természetesen az első vasárnap, az istentisztelet után, kihirdetett a templomban a tisztelendő úr. Az apám leitta magát, az édesanyám elment a temetőbe a húgom sírjához kisírni magát. Hogy a szegény szüleimet megnyugtassam, elmentem másnap Skálács tisztelendőhöz. Visszavontam határozatomat, s ezzel, reméltem, jóvátettem a szüleim előtt azt, amivel meggondolatlanul megbántottam őket, de a világ hitegyházairól a véleményem változatlan maradt.

Készülődtem a felvételi vizsgára a zágrábi Képzőművészeti Akadémiára. A felvételi vizsga sikerült, és négy év elmúltával lediplomáztam, megszerezvén a festőművészi oklevelet. Tovább folytattam tanulmányaimat, és két év múlva, 1951 őszén elértem a képzőművészeti magiszteri fokozatot.

Amikor Zágrábba érkeztem, elmentünk Augusztincsecs Sándor barátommal az Iparművészeti Iskolába, hogy fölelevenítsem serdülőkorom élményeit. Az előcsarnok falán, egy márványtáblán olvastam az usztasa-szörnyek áldozatainak névsorát. Megdöbbenett egy név, Knezsevics Elza neve. Kérdeztem: „Te Sándor, mi rosszat tett az Elza, hogy megölték?“, „Nem volt bűne – mondta Sándor. –Csak azért gyilkolták meg, mert zsidó volt”.

Az Elzát, ezt a drága, jóindulatú, szép lányt, nagyon szerettem. Minden nap együtt voltunk. Megosztottuk az uzsonnánkat. Én nem tudtam, hogy zsidó vagy horvát lány, mert engem soha nem érdekelt, hogy ki melyik nemzethez tartozik, vagy hogy ki milyen vallású.

Nem csak az usztasa-szörnyek vittek véghez sátáni dolgokat, Szálasi gazemberei is azt cselekedték, amit a Gestapo parancsolt nekik. Borzadály nehezedik rám, amikor az eszembe jut, mert láttam, hogy az alsólendvai rabbi hitvesét, londoni barátom nagymamáját, aki olyan idős néni volt, hogy nem bírta a lábán állni, a csendőrök székre ültették, és úgy vitték a teherautóra. Schulteisz Sándor szobrászművész barátom édesanyját is Szálasi csőcseléke hurcolta el. Én ismertem a Schulteisz nénit, nagyon jólelkű, öreg asszony volt. Kérdelem: vajon mivel magyarázható az ember gonosz-sága – elmebetegséggel vagy butasággal? Véleményem szerint mind a két állapottal.

Gábor Zoltán: Lindau (panno részlet)